

juist niet sterk lokaal bepaalde belevingswereld van (groepen) mensen. Deze inzichten gebruikt Kreukels bij de formulering van interessante, redelijk concrete, aanbevelingen voor stadsplanning. Hier is ook enige aansluiting bij de inzichten van Lambooij.

Het interview met Kreukels en Hans van der Loo gaat aanvankelijk over de distinctie tussen stad en platteland in heden en toekomst en de verschuiving van toonaangevende stedelijke clusters in de ruimte. Maar dan wordt toch nog de kernvraag gesteld: biedt 'stadsstudies' oude wijn in nieuwe zakken of een werkelijk nieuwe aanpak? Daar komt wel een antwoord op: 'stadsstudies bestudeert de maatschappelijke activiteiten, belevingen en culturele vormen in het gebied dat als 'stad' wordt aangeduid', waarna het multidisciplinaire karakter wordt benadrukt. Verder dan een opsomming van een rijtje in dit verband relevante disciplines en hun preoccupaties komt het echter niet. Curieus is daarbij de opmerking, dat in Nederland, in tegenstelling tot in Engeland, vanuit de stadsgeschiedenis nauwelijks een bijdrage aan stadsstudies wordt geleverd. Ik denk eerder, dat deze bijdrage door degenen, die in het centrum van de stadsstudies pretenderen te staan, over het hoofd is gezien.

Nogmaals, het boekje bevat goede tot heel mooie bijdragen. Maar toen ik het had gelezen, had ik wel een gevoel of ik negen brillen had gepast, zonder recept van een oogarts.

P. Kooij

C. Lis, H. Soly, *Een groot bedrijf in een kleine stad. De firma De Heyder & Co. te Lier 1757-1834* (Lier: Liers Genootschap voor Geschiedenis, 1987, 173 blz., f37,-).

De Vlaamse stad Lier is gedurende driekwart eeuw de werkplaats geweest van één enkele maar zeer grote katoenindustrie. In 1757 werd hier de firma De Heyder & Co. opgericht door drie Antwerpse handelaren in respectievelijk koloniale waren, kant en zijde. In 1834 verliet de fabriek het plaatsje echter weer even snel; men nam de wijk naar Leiden, waar men met open armen door koning Willem I werd ontvangen. Dit lijkt een mooi in tijd en ruimte afgeperkt onderwerp, maar de schrijvers hebben zich er niet gemakkelijk van afgemaakt. De ontwikkelingen in Lier worden herhaaldelijk afgezet tegen de industriële ontwikkelingen elders in Vlaanderen. Bovendien pogen ze een andere kijk te geven op het aloude idee als zou de industrialisatie op het continent slechts een imitatie van de Britse zijn, met als belangrijke criteria mechanisering, concentratie en grootschaligheid van de produktie. Dat was in Lier niet het geval.

De firma koos zijn domicilie in de stad aan de Nete vanwege de lage levensstandaard—er was een uitgebreid proletariaat—en dus de lage lonen en vanwege andere voordelige vestigingsvoorwaarden. Lage factorkosten maakten een grootschalige mechanisatie op basis van stoomkracht niet noodzakelijk. Zo werd een belangrijk deel van de weverij uitbesteed aan de plaatselijke huisnijverheid. De Heyder & Co. wist zich in de achttiende eeuw te ontwikkelen tot een volledig geïntegreerd textielbedrijf met eigen weverij, blekerij, ververij, drukkerij, en spinnerij en groeide uit tot één van de grootste textielindustrieën van Europa. Als motor fungeerde evenwel de handel; hier werd veel geld mee verdiend, waardoor het bedrijf uitbreidingen uit eigen middelen kon financieren.

Veel aandacht besteden Lis en Soly aan 'het vinden en binden van arbeiders'. Ondanks een ruime arbeidsmarkt, was er weinig geschoold personeel voor handen en het bedrijf moest soms overgaan tot repressieve maatregelen, zoals het laten oppakken van 'deserteurs'—weggelopen

arbeiders —, om verzekerd te blijven van voortgaande produktie. Anderzijds werden leden van door de plaatselijke overheid ondersteunde gezinnen gedwongen om in de fabriek te werken. Daarbij vond het bedrijf een gewillig lokaal bestuur, dat om economische en politieke redenen belang had bij de disciplineren van 'leeglopers en bedelaars'. Toch waren er ook conflicten met de lokale elite, die haar ideaal van paternalistisch gezag ondermijnd zag door de nieuwe economische hiërarchie.

Lier ondervond in zeer sterke mate de nadelige gevolgen van deze industriële monocultuur (rond 1815 was tien procent van de Lierse bevolking—zo'n 12.000 zielen—werkzaam bij De Heyder & Co. en veertig procent geheel of gedeeltelijk afhankelijk van de lonen die de fabriek uitkeerde). Had de afschaffing van de plaatselijke corporatistische monopolies misschien nog een heilzaam economisch effect, de industrialisatie leidde tevens tot eerdere gezinsvorming en daarmee tot een groot geboortenoverschot dat nog eens versterkt werd door immigratie van ontwortelde plattelandsbewoners. Vooral in tijden van slechte conjunctuur — tussen 1810 en 1820 en in de tweede helft van de jaren twintig — bleek het fabrieksproletariaat een kwetsbare groep: '... werkgelegenheid en onderstand wisselden elkaar af, waarbij de firma de vruchten van de arbeid plukte en de Lierse gemeenschap voor de lasten van de werkloosheid opdraaide'.

Het is verrassend en merkwaardig tegelijk, dat de schrijvers enerzijds pogen het 'model'-begrip industrialisatie te nuanceren en anderzijds de sociale effecten ervan toch op dezelfde wijze benaderen als de Engelse sociale hervormers (zoals bijvoorbeeld Toynbee), die het begrip Industriële Revolutie in negatieve termen introduceerden, namelijk als de oorzaak van de 'moral degradation of the working classes'. Maar voor het stadje Lier overtuigt deze analyse: industrialisatie en verarming gingen hand in hand. Dit is een zeer lezenswaardig boek, dat nog eens duidelijk aangeeft in welke diverse gedaanten de industrialisatie zich op het continent heeft gemanifesteerd. Vooral voor onderzoekers van regionale effecten van industrialisatie is dit een belangrijke studie.

H. J. de Jong

MIDDELEEUWEN

D. E. H. de Boer, J. W. Marsilje, ed., *De Nederlanden in de late middeleeuwen* (Aula paperback 145; Utrecht: Het Spectrum, 1987, 447 blz., f42,50, ISBN 90 274 1748 2).

Toen H. P. H. Jansen in 1985 na een lange ziekte overleed, verdween een van de meest markante en zeker de meest produktieve van de Nederlandse mediëvisten. Zijn handboeken over de algemene en over de vaderlandse geschiedenis van de middeleeuwen waren bestsellers, vaste waarden voor elke student geschiedenis van universitair en MO-opleidingsniveau.

De bundel die hier wordt voorgesteld en die net als de hierboven vernoemde boekjes door de uitgeverij Het Spectrum wordt uitgegeven, is aan de nagedachtenis van Huub Jansen opgedragen. De redacteurs van de bundel, De Boer en Marsilje, openen met een schets van de persoon en het werk van Jansen, terwijl Van Marrewijk verantwoordelijk is voor de lijst van zijn publikaties. Moge er op gewezen worden dat de (enigszins) aangepaste herdruk van de WPGN I onder de titel *De Lage Landen van Prehistorie tot 1500* (1978) niet is vermeld.

In drie grote rubrieken zijn circa vijftientig artikelen ondergebracht. De eerste bundelt de